

Frankfurt-esetek és alternatívák: válasz a dilemmára*

Tegyük föl továbbá, hogy egy embert, mialatt mélyen alszik, bevisznek egy szobába, ahol olyasvalaki tartózkodik, akit az előbbi látni kívánt, s akivel beszélni akart, és oly szorosan bezárják, hogy nem képes onnét kiszabadulni; ezután pedig emberünk fölébred, és örvend, hogy ily becses társaságban találja magát, amelyben szévesen időzik el, tehát a maradást előnyben részesíti a távozással szemben. Megkérdem mármost, vajon nem akaratlagos-e emberünk ott-tartózkodása? (Locke 2003. 259–260.)¹

BEVEZETŐ

Az erkölcsfilozófia egyik sokat vitatott kérdése, hogy akkor is rendelkezhetünk-e erkölcsi felelősséggel, ha tetteinket nem kerülhetjük el. Az úgynevezett *alternatív lehetőségek elve* (ALE) szerint a felelősség szükséges feltétele, hogy a cselekvő alternatív lehetőségekkel rendelkezzen, azaz tettét elkerülhesse. Azokat, akik nem fogadják el az ALE-t, a szakirodalomban szemi-kompatibilistáknak hívják. Szerintük azokban az esetekben is felelősek lehetünk tetteinkért, amikor nem cselekedhetünk másként. Ezzel szemben az ALE-t elfogadók közé tartozók két táborra oszlanak. A kemény deterministák szerint az erkölcsi felelősség szükséges feltétele, hogy elkerülhessük tetteinket, ám mivel erre nem vagyunk képesek, ezért sosem lehetünk felelősek tetteinkért. A libertariánusok és többutas

* Külön köszönettel tartozom Reich Orsolyának, Margitay Tihamérnak és a *Magyar Filozófiai Szemle* két anonim bírálójának a jelen tanulmány korábbi verzióit érintő alapos és konstruktív kritikáikért, melyek nagyban hozzájárultak a végleges verzió elkészültéhez.

¹ Locke példája a ma Frankfurt-eseteknek nevezett gondolatkísérletek egy korai változatának is tekinthető, azonban jelen dolgozatban nem szeretnék állást foglalni Locke erre vonatkozó álláspontjával kapcsolatban. Mindazonáltal a példa jól mutatja, hogy a sokszor az irrealitás vádjával illetett eseteket sokkal hétköznapibb példákkal is újra lehet alkotni, mely indokot adhat arra, hogy bármilyen elrugaszkodottak is legyenek ezek az esetek a valóságtól, erős intuíciók támogathatják őket.

kompatibilisták szerint viszont képesek vagyunk elkerülni egyes tetteinket, és ezekért a tettekért (és csak ezekért) erkölcsi felelősséggel tartozunk.

A szemi-kompatibilisták egyik meghatározó érve a Harry G. Frankfurt által megalkotott Frankfurt-esetekre épül. Frankfurt-esetnek nevezünk minden olyan példát, melyben a cselekvő nem kerülhet el egy adott cselekvést, ám intuitíve mégis felelősnek tekintjük érte. Ha egyetlen Frankfurt-esetet is találunk, akkor az ALE nem állja meg a helyét, és a felelősségnek más feltételt kell keresnünk, mint egyes cselekedetek elkerülhetőségét. Frankfurt példájának rengeteg változata született az utóbbi évtizedekben, melyek különböző ellenvetésekre kívántak választ adni. Ezen ellenvetések többsége az úgynevezett *dilemma-érvben* összegezhető. E dolgozatban a mellett az állítás mellett kívánok érveket felsorakoztatni, hogy van olyan Frankfurt-eset, mely oly módon mutatja meg, hogy az ALE hamis, hogy a dilemma-érv az esettel szemben hatástalan marad.

Ennek érdekében először is bemutatom Frankfurt eredeti ellenpéldáját, valamint annak legerősebb kritikáját, a dilemma-érvet, mely nem más, mint egy összetett, a Frankfurt-esetekre az évek során adott fontosabb ellenvetéseket egyetlen érvbe sűrítő ellenvetés. Ezt követően Frankfurt eredeti ellenpéldájának négy klasszikus változatát mutatom be, melyekről kiderül, hogy nem képesek választ adni a dilemma-érv által támasztott minden kihívásnak. Végezetül rátérek egy saját Frankfurt-eset kifejtésére, mely, úgy vélem, sikeresen választ ad a dilemma-érvben megfogalmazott ellenvetésekre. Amennyiben érvelésem helytálló, az ALE a dilemma-érv ellenére is elutasíthatóvá válik. Ennek lehetséges következménye, hogy lehetséges felelősnek tekintenünk olyan cselekvőket, akik nem rendelkeznek alternatívákkal, amennyiben nem sikerül a dilemma-érvnél erősebb ellenvetéssel élni a Frankfurt-esetekkel szemben.

Az alábbi írás pusztán annak a kérdésnek az eldöntésére vállalkozik, hogy lehetséges-e olyan Frankfurt-esetet alkotni, mely elkerüli a dilemma-érvet. Nem tárgyalja a Frankfurt-esetek során tulajdonított erkölcsi felelősség igazságosságának kérdését, valamint alternatívát sem javasol az ALE-re. Így azzal kapcsolatban sem foglalom állást, hogy ha nem az ALE az erkölcsi felelősséggel kapcsolatos intuícióink forrása, akkor mi. Azokat kívánom csupán meggyőzni, akik szerint a jelenleg a szakirodalomban megtalálható, a dilemma-érv hatókörébe tartozó érvek elégségesek annak kimutatására, hogy eleve elképzelhetetlenek olyan esetek, melyekben az alany erkölcsi felelősséggel rendelkezik, miközben nem tehet mást, mint amit tesz.²

² Annak kimutatására tehát jelenleg, főleg terjedelmi okokból, nem vállalkozom, hogy a Frankfurt-esetek mindenképpen lehetségesek, vagy hogy az alternatív lehetőségek elve eleve kizárható. Céloom pusztán a dilemma-érv kritikája.

I. AZ ALTERNATÍV LEHETŐSÉGEK ELVE ÉS A FRANKFURT-ESETEK³

Az ALE-t Harry G. Frankfurt a következőképpen fogalmazza meg: „egy személy csak akkor rendelkezik erkölcsi felelősséggel azért, amit tesz, ha másként is cselekedhetett volna” (Frankfurt 1969. 829). Az ALE szerint tehát a felelős cselekvés szükséges feltétele, hogy az alany cselekvési alternatívákkal rendelkezzen. Frankfurt amellet érvel, hogy az ALE téves. Kézenfekvőnek tűnik ezt az állítást egy az ALE-t kikezdő ellenpéldával támogatni. Ehhez olyan cselekvőre van szükség, akire egyszerre igaz, hogy nem cselekedhet másként, és hogy erkölcsileg felelős azért, amit tesz. Frankfurt jól ismert gondolat kísérlete azt kívánja megmutatni, hogy egyáltalán nem elképzelhetetlen egy ilyen cselekvő.

Tegyük fel, hogy valaki – legyen a neve Black – azt akarja, hogy Jones megtegyen valamit. Black elég sok mindenre hajlandó azért, hogy elérje célját, de ha nem szükséges, akkor inkább titokban tartja, hogy bármi köze van Jones viselkedéséhez. Szóval mindaddig kívár, míg Jones arra készül, hogy elhatározza, mit fog tenni, sőt semmit nem tesz, hacsak világossá nem válik számára (ezeket a dolgokat Black kiválóan meg tudja ítélni), hogy Jones arra készül, hogy úgy döntsön, hogy mást fog tenni, mint amit Black szeretne, hogy tegyen. Ha világossá válik számára, hogy Jones úgy fog dönteni, hogy mást tesz, Black közbelép, biztosítva, hogy Jones úgy döntsön és cselekedjen, ahogy azt Black szeretné. Black tehát mindenképp el fogja érni célját, függetlenül Jones előzetes preferenciáitól és hajlamaitól. (Frankfurt 1969. 835.)

A példa a következőképpen épül fel:⁴ Jonesnak el kell döntenie, hogy mit tegyen. Tisztában van vele, hogy vagy *A*-t vagy nem-*A*-t választhatja. Mindennek tudatában magától dönt úgy, hogy megteszi *A*-t, majd ennek megfelelően cselekszik. Tudtán kívül azonban bizonyos tényezők (jelen esetben Black) eleve lehetetlenné teszik számára, hogy elkerülje *A*-t, ezzel megfosztva őt cselekvési alternatíváitól, mindezt annak ellenére, hogy a Black által megtestesített korlátozó tényezők kontrafaktuálisak, ezért csak akkor lépnek életbe, ha Jones *A* elkerülésére készül. Jonest azért gondolhatjuk felelősnek, mert feltételezzük, hogy pont úgy fog dönteni, mintha Black nem is létezne, hiszen még csak nem is tud Blackról, aki végül közbe sem avatkozik. Ha pedig Black jelenléte semmilyen formában nem befolyásolja Jones viselkedését, akkor az sem, hogy Jonesnak nincsenek alternatívái, tehát ezek a tényezők felelősségére semmilyen hatással nincsenek, és így az ALE is hamis.

³ A Frankfurt-eseteket a magyar szakirodalom is tárgyalja, vö. Ziegler 2009; Bernáth 2012; Huoranszki 2012.

⁴ A példa szerkezetének bemutatásakor erősen támaszkodom Peter van Inwagen (1978. 202) és John Martin Fischer (1982. 25–26) elemzéseire.

II. A DILEMMA-ÉRV

Stewart Goetz (2005. 85) szerint Frankfurt azzal csap be minket, hogy elhitei velünk: Blacknek egyáltalán köze van Jones felelősségéhez. Emiatt gondolkodik mindenki azon, hogy Blacknek vajon milyen bonyolult berendezésre van szüksége ahhoz, hogy Jones ne legyen képes elkertülni a gyilkosságot. A Frankfurt-párti kompatibilista ugyanis csak akkor tudja meggyőzni az inkompatibilistát, ha egyszerre mutatja meg, hogy i) ha Black nem létezne, akkor Jones rendelkezne alternatívákkal, hogy ii) Black képes megakadályozni Jonest abban, hogy bármi mást tegyen, mint amit ő vár tőle, továbbá hogy iii) Black képes megjósolni Jones viselkedését. Ha ez mind sikerül, akkor Jonesról elmondható, hogy nem rendelkezik alternatívákkal, és mégis felelősnek tartjuk azért, amit tesz, tehát az ALE hamis.⁵ A dilemma-érv⁶ azonban éppen arra mutat rá, hogy korántsem olyan egyszerű meggyőző Frankfurt-esetet alkotni, mint ahogy azt az eredeti példa sugallja.

A dilemma-érv (vö. Kane 1985; Kane 1996; Ginet 1996; Wyma 1997; Widerker 1995a; Widerker 1995b; Fischer 2010) szerint a Frankfurt-esetek egy végzetes dilemmához vezetnek. A dilemma egyik ága szerint amennyiben Black képes megfosztani Jonest alternatíváitól, Jones viselkedése eleve determinált, tehát Black nélkül sem rendelkezik alternatív lehetőségekkel. Ahhoz, hogy Jonest ennek ellenére felelősnek tekintsük, eleve el kell utasítanunk az ALE-t. A dilemma másik ága szerint ha Jones azért felelős A-ért, mert azt valóban elkerülheti, akkor Black nem tudja őt megfosztani alternatíváitól. Következésképpen nem lehetséges olyan eset, amelyben Jones felelős, miközben nincsenek alternatívái. A dilemma-érv szerint tehát a Frankfurt-esetek vagy eleve kizárják az ALE-t, vagy nem alkothatók meg, tehát semmiképpen nem alkalmasak arra, hogy cáfolják az ALE-t.

A dilemma-érv szerkezete tehát a következő:

⁵ A szakirodalomban a dilemma-érv tárgyalása kapcsán, úgy tűnik, konszenzus alakult ki arról, hogy az érv jól megmutatja, hogy azért nem lehetséges Frankfurt-esetet alkotni, mert e három feltétel nem elégíthető ki egyetlen felelős cselekvő esetében sem. Valaki felvethetné, hogy egy negyedik feltétel is alkotható, mely szerint a Frankfurt-párti kompatibilistának olyan aktuális cselekvés-döntés szekvenciával kell előállnia, melyben Jones kétségkívül felelős. Az a probléma egy ilyen feltétel bevezetésével, hogy nehezen megállapítható, hogy Jones mikor nevezhető kétségkívül felelősnek. Egy inkompatibilista (vagy egy többutas kompatibilista) számára ennek például szükséges feltétele, hogy az illető Black hiányában rendelkezzen alternatívákkal, mely azonos az általam is említett első feltétellel. Jelen írás célja pusztán annak bemutatása, hogy ezek a feltételek, habár komoly gondot okoznak a szemi-kompatibilisták számára, mégis kielégíthetőek egy Frankfurt-esetben.

⁶ Az érv eredeti nevén „Dilemma Defense Argument”, ám magyar nyelvre átültetve nagyon nehézkes lett volna ez az elnevezés, ezért választottam az egyszerűbb „dilemma-érv” kifejezést. Az érvet elsőként Robert Kane (1985, 1996. 142–143), majd David Widerker (1995a, 1995b) alkotta meg.

1. A Frankfurt-esetekben a cselekvők viselkedése vagy determinisztikus, vagy indeterminisztikus.
 2. Determinisztikus ág: Ha a Frankfurt-esetekben a cselekvő viselkedése determinisztikus, akkor a Frankfurt-esetek szereplői csak akkor lehetnek felelősök, ha a Frankfurt-esetek megalkotásához eleve feltételezni kell, hogy az ALE hamis.
 - a. Ha Frankfurt-esetek megalkotásához eleve feltételezni kell, hogy az ALE hamis, akkor a Frankfurt-esetek segítségével nem lehetséges kimutatni, hogy az ALE hamis.
 3. Indeterminisztikus ág: Ha a Frankfurt-esetekben a cselekvő viselkedése indeterminisztikus, akkor nem lehetséges őt megfosztani alternatíváitól.
 - a. Ha a Frankfurt-esetekben nem lehetséges a cselekvőt megfosztani alternatíváitól, akkor a Frankfurt-esetek segítségével nem lehetséges kimutatni, hogy az ALE hamis.
- K: A Frankfurt-esetek segítségével nem lehetséges kimutatni, hogy az ALE hamis.

A dilemma determinisztikus ága szerint ahhoz, hogy Black megfoszthassa Jonest alternatíváitól, előre tudnia kell, hogy Jones mire készül, ehhez viszont Jonesnak determinált cselekvőnek kell lennie. Azonban csak akkor gondolhatjuk Jonest determinált cselekvőként felelősnek, ha eleve feltételezzük, hogy az ALE hamis. Ebben az esetben viszont a Frankfurt-esetek segítségével amellet érvélni, hogy az ALE hamis, *petitio principii*. Hogy a problémát elkerüljük, tegyük fel, hogy az ALE-t cáfoló Frankfurt-esetek csak indeterminisztikus világokban képzelhetők el, mely azonban az érvnek már nem a determinisztikus, hanem az indeterminisztikus ágához tartozik, ezért ezzel az ellenvetéssel részletesen majd az indeterminisztikus ág tárgyalásánál foglalkozom.

Az érv determinisztikus ágának szerkezete tehát a következő:

1. A determinisztikus ág

- 1D) Ha a Frankfurt-esetekben a cselekvő viselkedése kontrafaktuális manipuláció nélkül is determinált, akkor a cselekvő vagy nem felelős, vagy a Frankfurt-esetek megalkotásakor eleve feltételezett, hogy az ALE hamis.
 - 2D) Ha egy Frankfurt-eset cáfolja az ALE-t, akkor megalkotásakor nem feltételezhető eleve, hogy az ALE hamis, vagy hogy a cselekvő nem felelős.
 - 3D) A Frankfurt-esetekben a cselekvő viselkedése kontrafaktuális manipuláció nélkül is determinált, és a cselekvő felelős érte.
- K_D: A Frankfurt-esetekben a cselekvő nem felelős, vagy a Frankfurt-esetek megalkotásakor eleve feltételezett, hogy az ALE hamis.

A probléma viszont azzal sem oldódik meg, ha Jones nem determinált. Hiszen egy (Jones kérdéses cselekedetével kapcsolatban relevánsan) indeterminált világban *A* bekövetkeztéig Jones sem arra nem determinált, hogy megtegye *A*-t, sem pedig arra, hogy elkerülje. Ebben az esetben persze az ALE-t védőelmezők is meggyőződhetnek arról, hogy Jones felelős. A gond csak az, hogy egy ilyen világban Black nem képes a megfelelő pillanatban közbeavatkozni Jones viselkedésébe, hiszen nem tudhatja, hogy Jones mikor mire készül. Ha viszont nem tudja, hogy mikor kell beavatkoznia, akkor arra sem képes, hogy anélkül fossa meg Jonest alternatíváitól, hogy közvetlenül kényszerítene *A* megtételére (mellyel viszont egyben felelősségétől is megfosztaná).

A dilemma indeterminált ága melletti másik érv, a *szabadság szikrájaként* (vö. Fischer 1994) vált ismertté. Eszerint nem lehetséges Jonest teljesen megfosztani alternatíváitól, mert Jonesnak mindig marad lehetősége arra, hogy megpróbálja elkerülni *A*-t, és ezzel működésbe hozza Black szerkezetét. Amennyiben tehát Jones nem eleve determinált, akkor mindig lesz legalább két lehetősége a cselekvésre: vagy megteszi *A*-t, vagy (anélkül, hogy ennek tudatában lenne) rákényszeríti Blacket, hogy átvegye viselkedése fölött az irányítást. E szerint az érv szerint a Frankfurt-esetekben éppen azért gondoljuk Jonesról, hogy felelős, mert amíg Black közbe nem lép, Jonesnak mindig lesznek alternatívái, melyektől Black sehogy sem képes tényleges beavatkozás nélkül megfosztani őt. Az ALE tehát megint megmenekül.

2. Az indeterminisztikus ág

1ID) Ha a Frankfurt-esetekben a cselekvő viselkedése indeterminisztikus, akkor a cselekvőt kontrafaktuális manipuláció sem tudja megfosztani alternatíváitól.

2ID) Ha a Frankfurt-esetekben cselekvőt kontrafaktuális manipuláció sem tudja megfosztani alternatíváitól, akkor a Frankfurt-esetek nem jelentenek ellenpéldát az ALE-re.

3ID) A Frankfurt-esetekben a cselekvő viselkedése indeterminisztikus.

K_{ID}: A Frankfurt-esetek nem jelentenek ellenpéldát az ALE-re.

III. A DILEMMA-ÉRVRE ADOTT VÁLASZOK I.: ELŐJELEK

Elsőként Blumenfeld (1971),⁷ majd később Fischer (1982; 1999) próbálja megérteni azt, hogy Black hogyan képes megfosztani Jonest alternatíváitól. Ahhoz, hogy Black előre tudja, mikor kell közbelépnie, előjelre van szüksége. Ehhez

⁷ Itt Fischer példáját mutatom be, de ez a típusú példa eredetileg Blumenfeldnél jelenik meg egy lábjegyzetben (Blumenfeld 1971. 341).

azonban valaminek úgy kell előre jeleznie Jones várható viselkedését, hogy közben nem determinálja Jonest semmilyen cselekvésre. Például Jones minden esetben, amikor meggondolja magát egy gyilkossággal kapcsolatban, elpirul, vagy felhúzza a szemöldökét. Fischer⁸ a következő történettel áll elő:

Tegyük fel, hogy Jones a szavazófülkében azon morfondírozik, hogy vajon Bush-ra vagy Gore-ra szavazzon-e. [...] Miután komolyan végiggondolta a kérdést, úgy dönt, Gore-ra szavaz [...]. Tudtán kívül azonban Black [...] Jones agyába juttatott egy szerkezetet, mely folyamatosan figyeli Jones agytevékenységét. Amennyiben Jones arra készül, hogy a demokratákra [azaz Gore-ra] szavazzon, a szerkezet figyelő módban marad anélkül, hogy bármilyen módon beavatkozna a folyamatba. Ha azonban Jones úgy döntene, hogy (mondjuk) a republikánusokra szavaz, akkor a szerkezet közbelép, és egy elektromos ingerrel eléri, hogy Jones olyan döntést hozzon, melynek eredményeképpen demokrata szavazat születik. [...]

Ha Jones T2-ben arra készül, hogy T3-ban ne Gore-ra szavazzon, akkor Jones T1-ben ennek akaratlanul is jelét adja – mondjuk, agyának idegi mintázata megváltozik. Ez az agyi mintázatváltozás pedig működésbe hozza Black berendezését, mely elektromos ingerek révén eléri, hogy Jones T2-ben azt válassza, hogy Gore-ra szavaz, T3-ban pedig rá is szavazzon. (Fischer 1999. 109–110.)

Fischer itt egy olyan példa megalkotására tesz kísérletet, melyben Black olyan előjelekből tudja megállapítani, hogy Jones mire készül, melyek semmilyen módon nem determinálják Jones viselkedését. A példában Black olyan Jones által akaratlanul produkált agyi mintázatváltozások alapján képes megjósolni Jones viselkedését, melyek nem okai Jones elhatározásának. Ennek következtében Black könnyűszerrel közbeléphet, és megakadályozhatja, hogy Jones a republikánusokra szavazzon, anélkül hogy Jones determinálva lenne valamilyen cselekvésre. Fischer így három feltételből kettőt kielégít: Black képes megjósolni, hogy Jones mit fog tenni, és képes arra, hogy átvegye viselkedése fölött az irányítást, megfosztva ezzel alternatíváitól. Ezen feltételek kielégülésével úgy tűnhet, hogy Jones szavazata valóban jó ellenpélda az ALE-re.

A probléma azonban a következő. Ha Jones agyának mintázatváltozásai nem jelzik Jones várható viselkedését, akkor Black hiába figyeli Jones agyát, hiszen azok semmit nem mondanak arról, hogy vajon be kell-e avatkozni vagy sem. Ha viszont Jones agyának mintázatváltozása egyértelműen jelzi azt, hogy Jones mit készül tenni, akkor ez azt jelenti, hogy Jones cselekedete megjósolható. Tehát ahhoz, hogy Black meg tudja fosztani Jonest alternatíváitól, arra van szükség,

⁸ Bernáth László (2012. 47) hasonló példát alkot, mellyel azt kívánja bemutatni, hogy a Frankfurt-esetek védhetetlenek. Bernáth érveit nem tárgyalom részletesen, azonban úgy vélem, Fischer példájának tárgyalásával választ adok az ott megfogalmazott kérdések többségére is.

hogy Jones agyának mintázatváltozásai és cselekedete között Jones már ne tudja meggondolni magát. Ebben az esetben viszont nem is lehetnek alternatívái, amiktől Black meg tudná őt fosztani. Jones ebben az esetben az ALE szerint akkor sem lenne felelős, ha Black nem létezne, ezért teljesen lényegtelen, hogy úgy cselekszik-e, mintha Black nem is létezne, mert nélküle sem lenne felelős.

Mivel Fischer példájában a mintázatváltozás és a gyilkosság elkerülése között Jones Black nélkül sem rendelkezik alternatívákkal, ezért három kritérium közül az első kielégítetlen marad. Ekkor viszont, mivel Jonest nem Black fosztja meg alternatíváitól, hanem azokkal egyébként sem rendelkezik, csak az fogadja el felelős cselekvőnek, aki eleve elutasítja az ALE-t. Ebben az esetben viszont a példa eleve felesleges.

IV. A DILEMMA-ÉRVRE ADOTT VÁLASZOK II.: AKADÁLYOK⁹

Az akadály- és az ütközőzóna-esetekként elhíresült Frankfurt-esetekben az akadályok vagy ütközőzónák hivatottak biztosítani azt, hogy egyrészt Black képes legyen megjósolni, hogy Jones mit készül tenni, másrészt Jones (Black távollétében) rendelkezzen alternatívákkal. Az akadályok esetében a korlátozó erő attól függetlenül van jelen, hogy az alany mit tesz, és így attól függetlenül is megfosztja alternatíváitól, hogy meg lehet-e jósolni cselekvését. Az ütközőzónák logikája bonyolultabb. Itt a korlátozó erőt kiváltó esemény még nem egy alternatíva melletti döntés, csak egy az e döntéshez szükséges feltétel kielégülése. Ez azért fontos, mert csupán így biztosítható, hogy Blackre is szükség legyen ahhoz, hogy az alany ne legyen más választása, mint elkövetni egy adott, Black által preferált cselekvést.

Az akadályesetek olyan esetek, melyek során az alany azért nem kerülheti el azt, amit tesz, mert az adott helyzetben ez az egyetlen cselekvési lehetősége, viszont tettéért azért lesz mégis felelős, mert akkor sem cselekedne másképp, ha tettét elkerülhetné.¹⁰

Alfred R. Mele és David Robb¹¹ példájának legfőbb erénye, hogy kiküszöböli az előjelek problémáját.

⁹ Az „akadály” szó a *blockage* fordítása.

¹⁰ Ezek az esetek nagyon hasonlítanak John Locke példájához. Hunt (2005) érvelésével egyetértve személyesen is úgy gondolom, hogy Locke-é teljesen megfelelő példa, viszont az én jelenlegi érvem szempontjából a filológiai pontosság kérdése nem releváns, ezért itt most emellett nem kívánok érvelni.

¹¹ David Hunt hasonló ellenpéldát alkotott.

Történetünk Jonesról¹² szól, aki egy olyan világban él, melyben a determinizmus hamis. [...] Black T_1 -ben elindít egy determinisztikus P folyamatot Jones agyában, azzal a szándékkal, hogy elérje, hogy Jones T_2 -ben (mondjuk egy órával később) úgy döntsön, hogy ellopja Ann autóját. A $[P]$ folyamat, melyről Jones mit sem sejt, determinisztikusan halad afelé, hogy Jones T_2 -ben úgy döntsön, hogy ellopja Ann autóját, hacsak $[Jones]$ magától úgy nem dönt, hogy ellopja az autót, vagy T_2 -re $[Jones]$ képtelenné nem válik arra, hogy döntést hozzon (mert például ekkorra már halott). (Black nem tudja, hogy Jones magától is dönthet úgy, hogy ellopja az autót, viszont biztos abban, hogy P -nek köszönhetően Jones úgy dönt majd, ahogy ő akarja, hogy döntsön.) P folyamatot egyáltalán nem befolyásolja, hogy Jones bármi előzetes jelét adja-e döntésének. Végül T_2 -ben Jones – saját indeterminisztikus döntési folyamata eredményeképpen, anélkül, hogy döntésének bármilyen determinisztikus oka lenne – magától úgy dönt, hogy ellopja az autót. Ha viszont nem döntött volna magától az autólopás mellett T_2 -ben, akkor P determinisztikusan vezetett volna oda, hogy így tegyen. P ugyanakkor semmilyen módon nem befolyásolja Jones saját, aktuálisan lezajló indeterminisztikus döntési folyamatát. (Mele–Robb 1998. 101–102.)

Ebben a példában Mele és Robb¹³ a Blumenfeld–Fischer-féle gondolatmenetet fejlesztik tovább. A gondolatmenet háttérben az az intuíció áll, hogy ha Jonest semmilyen külső tényező nem befolyásolja, akkor cselekvéséért intuitív módon felelős. Természetesen akit intuíciói erősebben kötnek az ALE-hez, annak nem meggyőző érv egy ellentétes intuícióra való pusztán hivatkozás. Ők érvelhetnek úgy, hogy mivel Jonesnak nem volt alternatívája, ezért egyáltalán nem intuitív, hogy felelős.¹⁴

A példa az ellentábor számára is meggyőző lehet, hiszen Jonest csakis Black (és az általa elindított P folyamat) szabadíthatja meg alternatíváitól, tehát ha Black nem létezne, Jones bármit választhatna. Ennek következtében válik elfogadhatóvá az az állítás, hogy amennyiben Black nem lép közbe, Jones felelős, hiszen ugyanúgy viselkedik, mintha Black nem is létezne. A Mele–Robb példa további fontos erénye, hogy kiküszöböli az előjelek problémáját, mert Blacknek nem kell képesnek lennie megjósolni Jones viselkedését ahhoz, hogy megsza- badítsa őt alternatíváitól.

¹² Az eredeti példában Bob szerepel, de a jobb átláthatóság érdekében minden példa alanyát Jones-ra változtattam, és inkább a helyzet vagy a cselekedet alapján fogom őket megkülönböztetni, nem pedig különböző nevekkal. Utóbbi talán nehezebben lenne követhető.

¹³ Hunt (2005) is kidolgoz egy hasonló Frankfurt-esetet, mely azonban nem azonos a jelen tanulmányban később tárgyalt esettel. Mivel Hunt orgyilkos esete argumentatív szempontból azonos a Mele–Robb példával, ezért ezt az esetet jelen tanulmány nem tárgyalja.

¹⁴ Lehetséges persze olyan pozíciót elfoglalni, mely szerint a külső kényszerítő tényezők hiánya maga után vonja az alternatív lehetőségek jelenlétét (például metafizikai törvényszerűség, hogy minden ember minden időben rendelkezik alternatívákkal), azonban ebben az esetben az autonómia-feltétel automatikusan maga után vonná a cselekvési alternatívákat.

A Black által elindított *P* folyamat előnye a lesben álló Black-kel szemben ugyanis éppen az, hogy *P*-hez nem szükséges, hogy Jones bármilyen tulajdonsága előre jelezze, mire készül, és így az sem szükséges, hogy Jones döntése előre determinált legyen. *P* ugyanis Jones minden deliberációs tulajdonságától függetlenül kifejti hatását, azonban Jones saját döntése túldeterminálja azt. Amennyiben viszont Jones el akarja kerülni az autólopást, akkor *P* arra kényszeríti, hogy azt mégis megtegye, tehát Jonesnak nincs más választása, mint hogy ellopja Ann autóját. Viszont ha Jones magától dönt úgy, hogy ellopja Ann autóját, akkor *P* semmilyen módon nem hat viselkedésére.

Jones tehát saját, teljesen indeterminisztikus döntése hatására lopja el Ann kocsiját, így, mivel döntése teljesen független Black jelenlététől, ha Black nem létezne, akkor is így tenne. Mivel Jones indeterminisztikusan dönt, ezért ha Black nem létezne, akkor lennének alternatívái, viszont Black ezektől képes őt megfosztani. Ha tehát sikeres a példa, akkor az ALE hamis.

A Mele–Robb esetnek azonban van egy komoly problémája. Nem teljesen egyértelmű, hogy Black tényleg képes megakadályozni Jonest abban, hogy bármi mást tegyen, mint amit Black szeretne. Egyrészt persze *P* azt fogja eredményezni, hogy Jones ellopja Ann autóját, azonban féltő, hogy Jonesnak továbbra is van arra lehetősége, hogy amellettt döntsön, hogy ezt nem teszi meg, átengedve ezzel az irányítást *P*-nek. Amennyiben Jones magától úgy dönt, hogy nem lopja el Ann autóját, akkor csupán *P* folyamatnak köszönhetően fogja ezt megtenni. Jonesnak tehát még mindig van alternatívája a kocsilopásra, ami felveti a kérdést, hogy vajon nem éppen amiatt gondoljuk-e felelősnek, mert az ALE igaz. Hiszen lehetséges, hogy nem pusztán azért gondoljuk Jonest felelősnek az autólopásért, mert minden külső körülménytől függetlenül döntött az autólopás mellett, hanem azért is, mert végig megvolt a lehetősége arra, hogy az autólopás elkerülése mellett döntsön, ezzel átengedve cselekedetei fölött az irányítást a rá kényszerítő hatást gyakorló *P* folyamatnak.

A Mele–Robb esetben ezért úgy tűnik, hogy Black nem képes Jonest megszabadítani alternatíváitól, így viszont az sem lesz igaz, hogy Black okozza, hogy Jonesnak nincsenek alternatívái, hiszen úgy tűnik, hogy valamennyi alternatívája azért mégiscsak marad. Amennyiben pedig Jonesnak maradnak alternatívái, akkor a példa nem alkalmas arra, hogy megmutassa, lehetséges olyan esetet mutatni, melyben Jones felelős, miközben nincsenek alternatív lehetőségei.

V. A DILEMMA-ÉRVRE ADOTT VÁLASZOK III.: ÜTKÖZŐZÓNÁK

Derk Pereboom (2001) két újabb, úgynevezett „adócsaló” Frankfurt- esetet dolgoz ki.¹⁵ Ezek lényege, hogy Jones¹⁶ csupán erkölcsi indokok hatására képes megváltoztatni az adófizetési hajlandóságával kapcsolatos attitűdjét, amennyiben erre kellően erős indokokkal rendelkezik. Egy idegtudós azonban mindenképpen azt szeretné, ha Jones adócsaláshoz folyamodna, ezért egy olyan szerkezetet ültet Jones agyába, amely az adócsalás ellen szóló, kellően erős indokok megjelenése esetén Jonest arra kényszeríti, hogy mégis adót csaljon. Természetesen a szerkezetre semmi szükség, mert Jones magától is adót csal, és fel sem tűnik neki az agyába ültetett ördögi szerkezet, mint ahogy az adócsalás ellen szóló erkölcsi indokokat is figyelmen kívül hagyja.¹⁷

Jones olyan környezetben nőtt fel, ahol az emberek, hozzá hasonlóan, általában önző érdekből cselekszenek. Ennek megfelelően szülei is hasonló pszichológiai beállítottsággal rendelkeznek. Ugyanakkor Jones nevelése során azt is megtanulta, hogy amint képes rá, legyen kritikus saját értékeivel kapcsolatban. Mint legtöbbször, kezdetben ő is elfogadja a kezdeti, családi értékeket és komolyan is veszi őket. Később azonban ezektől eltérő nézetekkel is megismerkedik, ám komoly megfontolás után végül úgy dönt, hogy ezeket elutasítja. Tegyük föl, hogy Jones csak akkor vetheti el eredeti erkölcsi meggyőződéseit, ha más erkölcsi meggyőzések mellett elég erős indokok szólnak. Az tehát, hogy ezen indokok meghatározott erővel rendelkezzenek számára, szükséges oksági feltétele annak, hogy elvesse korábbi erkölcsi meggyőződését. Ezek az indokok felbukkanhatnak Jones akaratlagos tevékenységének következtében, de akár akaratától függetlenül is. Ám Jones még akkor is képes arra, hogy megtartsa vagy elvesse eredeti erkölcsi meggyőződését, ha időközben (az idegtudós szerkezetének hiányában is) észreveszi, hogy az erkölcsi véleményváltáshoz szükséges indokok megfelelő erővel tűnnek föl számára. Egy idegtudós azonban, mindezt jól tudva Jones pszichológiájáról, még mielőtt Jones egyáltalán elkezdene saját erkölcsi nézetein morfondírozni, úgy állítja be készülékét, hogy ha az egyik versengő erkölcsi nézet melletti indokok megfelelő erővel tűnnének fel számára, akkor a szerkezet egy elektromos ingerrel elérje, hogy Jones megőrizze kezdeti erkölcsi álláspontját. Aktuálisan viszont a szerkezet tétlen marad, ugyanis habár Jones megfontolja a versengő nézetek melletti indokokat, ezek nem tűnnek neki elég erősnek ahhoz, hogy aktiválják a szerkezetet. (Pereboom 2001. 22.)

¹⁵ Jelen írásban a kettő közül a másodikat (lévén ez az erősebb példa) kívánom elemezni.

¹⁶ Az eredeti példában a főhős neve Joe.

¹⁷ A két példa helyzetleírása közös, ezét a másodikról készített fordításom csak a releváns különbségeket tartalmazza, mint ahogy az az eredeti szövegben is van, magát a döntést nem.

Pereboom második adócsaló esete pusztán annyiban erősebb az elsőnél, hogy míg az első esetben nem világos, mi alakította ki Jones erkölcsi attitűdjét, addig a második esetben ezt egyértelműen neveltetésének köszönheti. Erre azért van szükség, hogy Jonesnak egyáltalán ne maradjon alternatívája, miközben az adócsalás mellett dönt. Az első esettel kapcsolatban valaki felvethetné, hogy Jonesnak a döntés előtt lehetett volna lehetősége arra, hogy úgy alakítsa ki személyiségét, hogy egy adott helyzetben megfelelően döntsön, ami azt mutatná, hogy Jones rendelkezett alternatívákkal, még jóval azelőtt, hogy az adócsalás szóba került volna. A második esetben azonban Jones személyiségének kialakulásáért környezete felelős, így személyiségének adott módon való alakulásáért Jones nem felelős, és nem is tudta volna azt elkerülni. Ezzel szemben, mivel a példa szerint Jones indeterminált, abban a kérdésben, hogy adót csal-e vagy sem, teljes mértékben képes dönteni, azaz e döntése (személyiségével ellentétben) nem determinált. Pereboom példája így kiküszöböli mind az előjelekből, mind pedig a szabadság szikrájából származó ellenvetést, hiszen Jonesnak semmilyen lehetősége nincs arra, hogy elkerülje az adócsalást, mivel Black már azt megakadályozza, hogy szembesüljön az emellett szóló indokokkal.

Widerker (2006)¹⁸ azonban amellet érvel, hogy Pereboom második adócsaló esete két szempontból is hibás. Egyfelől, az adócsaló Jones gondatlanul járt el bizonyos indokok tekintetében, ezért csupán származtatott módon, gondatlansága révén felelős az adócsalásért. Azonban az ALE nem vonatkozik ezekre az esetekre. Az erre a problémára adandó válaszhoz részletesen tárgyalni kellene a felelősségről adott pozitív elméleteket, mely azonban jelen írásnak nem célja. Itt pusztán azt szeretném bemutatni, hogy a felelősség tetszőleges értelmében lehetséges-e olyan Frankfurt-példát alkotni, mely meggyőző ellenpélda lehet az ALE-t védelmezők számára. Éppen ezért nem tárgyalom a felelősség fogalmával kapcsolatos korlátozások kérdését. Első lépésként tehát úgy gondolom, hogy amennyiben Jones legalább járulékos értelemben felelős tettéért, a példa kielégíti az intuitív kritériumot.¹⁹

Másfelől azonban, Widerker szerint, Pereboom példájában Jones determinált, tehát csak akkor lehet felelős, ha eleve kizárjuk az ALE-t. Azzal ugyanis, hogy Pereboom példájában Jones számára lehetetlen, hogy az adócsalás elkerülése mellett döntsön (hiszen az erre szolgáló szükséges indok Jonesnak fel sem merül), Jones adócsalásra van determinálva. Ez a determináció azonban Black nél-

¹⁸ Vö. Ginet 1996.

¹⁹ Egy további kérdés, hogy melyek azok az intuícióink, melyek ebben a kérdésben megbízhatóak, mely kérdés tisztázásához viszont részletesen tárgyalni kellene az egyes szeminkompatibilista elméletek védhetőségét, valamint a felelősség különböző fogalmait, mely téma meghaladja jelen írás kereteit. A felelősség lehetséges felfogásaival kapcsolatban David Shoemaker (2015) kínál részletes elemzést, elkülönítve a felelősség attributív, számon kérő és elszámoltató fogalmát. Ezen fogalmak részletes elemzése deríthet fényt arra, hogy a Frankfurt-esetek kiértékelésénél mely intuícióink megalapozottak abban a tekintetben, hogy alternatívák hiányában Jonest felelősnek tekintjük.

kül is fennáll, hiszen Black csak abban az esetben lép közbe, ha az indok felmerül. Azonban a szükséges indok nem merül fel, ezért nem Jones döntésén múlik, hogy adót csal-e, hanem azon a tényen, hogy az ennek elkerüléséhez szükséges indok számára nem hozzáférhető. Jonest látszólag ugyan nem egy erősebb vágy determinálja arra, hogy adót csaljon, hanem egy az adócsalástól való tartózkodáshoz szükséges indok hiánya. Ez azonban csak valamivel nyakatekertebb verziója annak, hogy Jonest az adócsalásra motiváló tényezők determinálják cselekvése közben, de lényegében ugyanarról van szó. Ezzel úgy tűnik, hogy Pereboom ütközőzóna-esetei áldozatul esnek a dilemma-érv determinista ágának, hiába törekszenek az előjel-probléma kiküszöbölésére. Azonban Black mikrochipje mégis biztos lehet abban, hogy Jones a cselekvés pillanatában determinált arra, hogy adót csaljon, azaz az adócsalás elkerüléséhez szükséges indok hiánya annak előjelétül szolgál, hogy Jones adót fog csalni, éppen azért, mert ez determinálja Jonest az adócsalásra.

David Hunt (2005) „bosszúálló”-példája Pereboomhoz hasonlóan egy ütközőzóna bevezetésével kívánja elkerülni az előjelek problémáját: Black szükséges indokok helyett a döntéshez szükséges deliberáció tényellentétes blokkolásával éri el, hogy Jones ne kerülhesse el tettét.

Smith egy partin tudatosan megalázza Jonest, mire ő eljátszik a gondolattal, hogy megöli Smith-t. Azonban mielőtt így tenne, inkább elhagyja a helyszínt, így a helyzet által ránehezedő nyomás alól is felszabadul, saját magának is lehetővé téve, hogy visszakozzon, és ellenálljon a gyilkos ötletnek. Saját személyiségjegyeinek, illetve a körülményeknek köszönhetően Jones számára egyáltalán nem elképzelhetetlen az a lehetőség, hogy Smith-t életben hagyja, sőt ha tovább gondolkodna ezen, semmi nem akadályozná meg abban, hogy így tegyen. Azonban Jones csak akkor tudna másképp dönteni (és cselekedni), ha előtte fontolóra venné ezt a lehetőséget, viszont ezt nem teszi meg. Ehelyett addig emészti magát, amíg Smith meggyilkolásának gondolata egyre vonzóbbá nem válik számára. Végül is úgy dönt, hogy elköveti a bűntényt, előveszi kocsijában tartott fegyverét, visszamegy, és lelövi Smith-t. (Hunt 2005. 133.)

Black ez esetben úgy állítja be a Jones fejébe rejtett készüléket, „hogy akkor is beavatkozzon Jones mentális folyamataiba és kényszerítse arra, hogy megölje Smith-t, ha Jones egyáltalán fontolóra veszi azt, hogy ne ölje meg Smith-t”.²⁰

Ez a példa annyiban hasonlít Pereboom példájához, hogy Black mindkét esetben egy bizonyos döntés meghozatalának szükséges feltételét befolyásolja. Azonban míg Pereboom esetében ez egy bizonyos indok, addig Hunt esetében a helyzet alapos mérlegelése. Bár a példa kiküszöböli az előjelek problémáját, hiszen Jones „nem ölöm meg Smith-t” elhatározását semmi nem jelzi előre Black szerkezete számára, mely csupán azt figyeli, hogy Jones fejében vajon megfo-

²⁰ Hunt 2005. 113.

gan-e az a gondolat, hogy „tényleg megöljem-e Smith-t?”. Érvelhetne valaki úgy, hogy Hunt példájában Jones elől nincsenek elzárva indokok, így nem determinált arra, hogy megölje Smith-t. Azonban ez csak játék a szavakkal. Mivel ebben az esetben Hunt csak akkor szembesül a Smith életben hagyása mellett szóló indokokkal, ha mérlegel, lényegében ugyanaz történik, mint Pereboom adócsaló példájában, csak nem az indok felmerülése lesz a cselekedet elkerülésének szükséges feltétele, hanem a helyzet mérlegelése. Amennyiben ennek a feltételnek hiánya Blacken múlik, akkor természetesen Black valóban determinálja Jonest, mégpedig valódi beavatkozás nélkül. Azonban ha Jones számára nem elérhető valamiért a helyzet mérlegelése, akkor ez azt is jelenti, hogy az sem elérhető, hogy mérlegelés nélkül a Smith megölése mellett szóló indokait felülvizsgálja. Ebből pedig következik, hogy a Smith megölése mellett szóló indokai determinálják Jonest arra, hogy megölje Smith-t, azaz ez a példa is áldozatul esik a determinista ágának, hiszen ha Jonest ezek az indokok determinálják, akkor csak akkor nevezhető felelősnek, ha eleve elvetjük az ALE-t.

VI. PÁRBAJ – EGY A DILEMMA-ÉRVET ELKERÜLŐ FRANKFURT-ESET

A következő gondolatkísérletben Hunt és Pereboom példáinak erényeit ötvözve igyekszem egy ellenpéldát mutatni az ALE-re. Ebben az esetben Jones Black jelenlétében nem tudja elkerülni Smith meggyilkolását, viszont Black távollétében rendelkezik alternatívákkal. Ennek ellenére Jones továbbra is felelős marad azért, amit tesz, mert Black nélkül (alternatívák birtokában) sem cselekedne másként, hiszen Black (és chipje) végig tétlen marad.

Jones, hogy elégtételt vegyen rajta, egy indeterminisztikus világban pisztoly-párbajra hívja Smith-t. Black természetesen ebben a világban is mikrochipet ültet Jones agyába, mely akkor lép működésbe, ha Jonesnak legalább egy szükséges indoka van arra, hogy elgondolkodjon azon, vajon nem kellene-e inkább megkímélnie Smith életét. Ha ez bekövetkezik, akkor a mikrochip arra kényszeríti Jonest, hogy megölje Smith-t.

Jones világának cselekvői abban az értelemben indetermináltak, hogy bizonyos esetekben döntésük függvényében egyszerre képesek megtenni, illetve elkerülni egy adott cselekvést. Döntéseiknek azonban vannak szükséges feltételei, például csak akkor dönthetnek úgy, hogy A-t teszik, ha előbb legalább mérlegelik a helyzetet, és indokokat²¹ találnak rá, hogy megtegyék A-t. Viszont már ahhoz is indokokra van szükségük, hogy az adott helyzetben mérlegeljenek.

²¹ Számomra egyértelműnek tűnik, hogy a fenti példával legegyszerűbben az indokok fogalmának a nem-redukcionista, illetve a redukcionista közül a nem-mechanisztikus, nem-deduktív modellre épülő vagy az attitűdöknek nem bináris modelljével dolgozó értelmezése egyeztethető össze. Azonban jelen írásban elsősorban terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem arra, hogy részletesen kifejtssem nézeteimet az indokok természetével kapcsolat-

A példa a következő. Jones pisztolypárbajra hívja Smith-t, hogy elégtételt vegyen rajta sérelmein. Egy vasárnapi hajnalon sor kerül a párbajra. A felek hosszasan kerülgetik egymást, mielőtt pisztolyt rántának. Egyikük sem tudja, hogy Black előző éjszaka chipet ültetett Jones agyába, hogy megakadályozza, hogy Jones meggondolja magát a párbaj során. Jonesnak ahhoz, hogy elkerülje Smith megölését, el kellene tűnődnie azon, hogy vajon nem kellene-e inkább megkímélnie Smith életét. A Smith megölésével kapcsolatos deliberációhoz azonban elengedhetetlen, hogy Jones P és Q indokokkal együttesen rendelkezzen. Black chipje azt figyelmezteti, hogy P és Q indokok közül bármelyik is megfordul-e Jones fejében. Amennyiben igen, akkor még mielőtt Jones elkezdene mérlegelni, a chip közbelép, és arra kényszeríti Jonest, hogy lőjön. P és Q azonban rendkívül kiszámíthatatlanok. Egyes lehetséges világokban kellő erővel tűnnek fel, míg másokban fel sem merülnek. Jones végül Blackról mit sem tudva, minden további mérlegelés nélkül pisztolyt ránt, és megöli Smith-t. Black chipje így inaktív marad, miközben Jonesnak nincs lehetősége arra, hogy máshogy cselekedjen. Azonban van olyan lehetséges világ, melyben Jones máshogy dönt, de ezekben Black nincs jelen. Olyan lehetséges világ azonban nincs, ahol Jones bármilyen módon aktiválja Black szerkezetét, hiszen azt bizonyos indokok megjelenése aktiválja, nem Jones döntése. Jonesnak így Black jelenlétében nincsenek alternatívái, azonban ha Black nincs jelen, akkor lehetséges, hogy Jones elkerülje a gyilkosságot.²²

ban, mely jelenleg is heves viták tárgyát képezi a szakirodalomban. Amennyiben az indokok valamely értelmezésével a példa nem lenne összeegyeztethető, úgy azt gondolom, további hosszas érvelés tárgyát képezhetné, hogy a példával konfliktusban álló indok-fogalom vagy pedig a példa védhető-e könnyebben. Ennek a problémának a felmerülését azonban az indokok imént említett elméleteivel kapcsolatban rendkívül valószínűtlennek tartom, illetve egy ilyen irányú ellenvetés védetőségét rendkívül problematikusnak vélem.

²² Valaki felvethetné, hogy jelen példában Jones egyáltalán nem felelős azért, amit tesz, hiszen a Black nélküli világokban pusztán a véletlen műve, hogy Jones végül meghozza-e azt a döntést, hogy megkegyelmez Smith-nek. Azonban annak kikötése, hogy Jones döntése nem lehet teljesen indeterminált, nem változtat a példa meggyőző erején. Valaki ugyanis vagy azzal a kikötéssel él, hogy Jones döntésének teljesen determináltnak kell lennie ahhoz, hogy Jones felelős legyen, vagy pedig azzal, hogy pusztán részben lehet (és kell) indetermináltnak lennie. Az előbbi kikötés következtében eleve el kell utasítanunk az alternatív lehetőségek elvét, míg az utóbbi esetében nyilvánvalóan korlátoznunk kell a döntési folyamat egyes elemei kapcsán feltételezett indeterminációt. Ezek a korlátozások azonban nem változtatnak a példa lényegén, hiszen annak meggyőző erején nem változtat, hogy milyen mértékben meghatározott Jones döntési folyamata. Ennek a mértéknek olyannak kell lennie, hogy az ALÉ védelmezője számára intuitíve elfogadható legyen, hogy az adott indetermináció megengedi az alternatív lehetőségeket. A példa azonban bármilyen mértékű indetermináltság esetében működőképes marad. Éppen ezért ha valakinek (aki szerint az alany teljes determináltsága kizárja az erkölcsi felelősséget) nem intuitív a teljes mértékben indeterminált döntési folyamatért vállalt felelősség, akkor tetszése szerint korlátozhatja annak indetermináltságát az általa intuitívnek tekintett feltételek bevezetésével, hogy olyan esetet alkosson, melyben Jones szerinte intuitíve felelős, ám mégsem determinált. A fenti példában ebben az esetben a teljes (vagy inkább csupán meghatározatlan mértékű) indetermináltság helyére tetszés szerint behelyettesíthető bármilyen mértékű indetermináltság.

Példámban Jones egyes lehetséges világokban (amelyekben P és Q együttesen merül fel számára) úgy dönthet, hogy mérlegeli Smith megölésének kérdését, másokban pedig nem. Azok közül a lehetséges világok közül, amelyekben a mérlegelés mellett dönt, vannak olyanok, melyekben a mérlegelés ellenére mégis megöli Smith-t, másokban viszont megkegyelmez neki. A lehetséges világok fenti eloszlása két további csoportra oszlik. Vannak olyan lehetséges világok, amelyekben Black ördögi szerkezete csak arra vár, hogy Jones mérlegelésbe kezdjen, míg másokban Black szerkezetének helyén csupán idegsejtek csendesen tekerdő hálózatát találjuk. Azokban, amelyekben Black szerkezete lesben áll, Jones nem képes mérlegelni, hogy megkímélje-e Smith életét. Ezek közül egyes világokban ez eszébe sem jut, és megöli Smith-t, míg másokban felmerül benne a mérlegeléshez szükséges P és Q indokok valamelyike, de ekkor Black szerkezete működésbe lép, és arra kényszeríti Jonest, hogy megölje Smith-t. Azok közül a világok közül, melyekben Black nem áll lesben, vannak olyanok, amelyekben a mérlegeléshez szükséges P és Q indokok közül az egyik hiányzik – ezekben Jones mérlegelés nélkül megöli Smith-t. Azokban viszont, melyekben Jones mind P-vel, mind pedig Q-val rendelkezik, Jones mérlegelni kezdhet. Mivel a mérlegelés nem determinisztikus, lévén, hogy Jones indeterminisztikus világban él, ezért egyes világokban Jones úgy dönt, hogy mégis megöli Smith-t, míg másokban eláll eredeti elképzelésétől, és életben hagyja. Tehát Black nélkül Jonesnak vannak alternatívái azokban a világokban, melyekben mind P, mind pedig Q indokok rendelkezésre állnak. A lehetséges világok fenti eloszlását tekintve tehát Jones egyes Black nélküli világokban megöli Smith-t, másokban pedig nem. Azokban a világokban viszont, melyekben Black is jelen van, Jones képtelen arra, hogy életben hagyja Smith-t. Továbbá Black jelenlétében Jones azt a képességét is elveszíti, hogy döntésével aktiválja Black szerkezetét, mivel e szerkezet lehetetlenné teszi, hogy a döntéshez szükséges indokokkal rendelkezzen, így Jones nem rendelkezhet a szabadság szikrájával sem. Tehát Black nélkül Jonesnak vannak alternatívái, azonban ha Black is jelen van, akkor ezek az alternatívák Jones számára nem állnak rendelkezésre.

Úgy vélem, hogy a fenti párbaj-példa választ ad mind az előjel, mind pedig a szabadság szikrájának problémájára. Black sikeresen megfosztja Jonest alternatíváitól anélkül, hogy Jones determinált lenne. Ha van legalább egy olyan lehetséges világ, melyben Jones Black nélkül is megöli Smith-t, és van egy olyan lehetséges világ, melyben Jones Black chipjével a fejében is megöli Smith-t, akkor Jones anélkül felelős a gyilkosságért, hogy a Black által lakott világban lennének alternatívái. Tehát a Frankfurt-esetekkel szemben e dolgot elején kikötött feltételek közül kettő teljesül: i) ha Black nem létezne, akkor Jones rendelkezne alternatívákkal; ii) Black képes megakadályozni Jonest abban, hogy bármi mást tegyen, mint amit ő vár tőle; míg a harmadikról korábban megmutattam, hogy szükségtelen az érv sikerességéhez, hiszen Jones anélkül is elvesztheti alternatíváit, hogy Black előre tudná, mire készül.

VII. LEHETSÉGES ELLENVETÉSEK A PÁRBAJ-PÉLDÁVAL KAPCSOLATBAN

Példámmal szemben a következő ellenvetés tehető. Amennyiben Jones nem mérlegel, akkor nem is lehet felelős azért, hogy megöli Smith-t, és mivel Black lehetlenné teszi számára, hogy mérlegeljen, ezért Jones nem lehet felelős a gyilkosságért. Azonban ez az ellenvetés már nem az ALÉ-nek védelméről szól, hiszen a mérlegelés nem feltétlenül kapcsolódik az alternatívákhoz. Mivel jelen írásnak nem tárgya a döntés és az alternatívák kapcsolatának kérdése, ezért csak egy rövid példával kívánom illusztrálni, hogy valódi alternatívák nélkül is lehet dönteni.²³

Tegyük fel, hogy Smith meg akarja ölni White-ot, és Jones egyetlen lehetősége ennek megakadályozására Smith megölése. Jones azonban különösen utálja Smith-t, és szívesen végezne vele. A háttérben mesterkedő Black ebben az esetben egy olyan szerkezetet ültet Jones agyába, mely egyrészt ellenállhatatlan vágyat ébreszt benne, hogy megmentse White életét, másrészt torzítja Jones helyzetértékelését. Jones ennek következtében úgy látja, hogy White megmentésére három lehetősége van. Vagy megöli, vagy emberfeletti gyorsaságával megfékezi, vagy mágikus erejével befolyása alá keríti Smith-t. Természetesen Jones nem rendelkezik sem mágikus, sem szupergyors képességgel, így egyetlen valódi lehetősége White megmentésére, hogy megöli Smith-t, ám erről ő mit sem tud. Jones azonban a mindhárom általa látott lehetőséget mérlegeli, majd mivel egyébként is utálja Smith-t, kiválasztja az elsőt, és megöli Smith-t. Jones tehát anélkül dönt, hogy valódi alternatívái lettek volna, amiből világosan látszik, hogy a döntés nem vonja maga után, hogy az alany rendelkezzen alternatívákkal.²⁴

A fenti esetben tehát hiába gondolja Jones, hogy döntésén múlik Smith élete, valójában nincsenek alternatívái White megmentésére. Hasonlóan a Frankfurt-esetekhez (és Locke példájához), Jones teljesen önállóan dönt arról, hogy

²³ Valódi alternatívákon azokat értem, melyeket a cselekvő tényleg megtehet, tehát van olyan lehetséges világ, ahol ezeket teszi. Megjegyzendő, hogy ezeknek a lehetséges világoknak a sajátosságai vita tárgyát képezik. Egyesek szerint a determinizmus elfogadásával arra köteleződünk el, hogy ezekben a lehetséges világokban más természeti törvényeknek kell érvényesülniük, mint az aktuális világban. Ebben a kérdésben jelen írásban nem kívánok állást foglalni, az érvelést ugyanis nem befolyásolja, hogy a valódi alternatíváknak milyen feltételeket szabunk, amennyiben ezek valamilyen formában lehetségesek. Jelen esetben azt kívánom vizsgálni, hogy milyen hatása van ennek az akár pusztán logikai lehetőségként is felmerülő feltevésnek a dilemma-érv tárgyalására.

²⁴ Valaki felvethetné, hogy a döntési alternatívák bevezetésével a probléma visszatér. Azonban a valódi és a döntési alternatívák közötti fontos és jól ismert különbség ebben az értelemben, hogy míg a valódi alternatívák feltételezése megköveteli a determinizmus tagadását, addig a döntési alternatívák lehetnek pusztán reprezentációs állapotok az ágens lehetőségeiről, melyek között az ágens mérlegel.

megöli Smith-t, és ezért könnyen felelősnek gondolhatjuk, hiszen, habár a másik két lehetőség csak az ő fejében létezett, ő mit sem tudott arról, hogy ezeket valójában nem képes megtenni, mégis a gyilkosságot választotta. Fontos hangsúlyozni, hogy jelen írásban e példa csupán amellettt érv, hogy az az állítás, hogy „a döntés a felelősség szükséges feltétele”, független attól az állítástól, hogy „alternatívákkal rendelkezni a felelősség szükséges feltétele”.

A párbaj-példával szemben azonban egy másik érv is felmerülhet. Huoranszki Ferenc (2011; 2012) különösen árnyaltan ragadja meg a Frankfurt-esetek lehetséges értelmezését.²⁵ Amellettt érvel, hogy Jones azért felelős, mert mindvégig tud (*can*) másképp cselekedni a szó „képesség” (*ability*) értelmében, azonban „lehetőség” (*opportunity*) értelemben már nem tudja elkerülni tettét (más kérdés, hogy nem is akarja).²⁶ Jones alternatívákra való képességét Black mesterkedése csupán elfedi, de nem eliminálja (ez ugyanis csak Blacknek vagy szerkezetének tényleges beavatkozásával történik meg, viszont ehhez a beavatkozás előtt Jonesnak rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy másként cselekedjen). Ebből pedig arra következtethetünk, hogy Jones éppen azért felelős, mert mindvégig megőrzi azon képességét, hogy másként cselekedjen, mely a felelősség szükséges feltétele. Úgy vélem, intuitív Jonest felelősnek tekintenünk,²⁷ amennyiben meg sem próbálja alkalmazni azokat a képességeit, melyekről tévesen vagy helyesen úgy gondolja, hogy rendelkezik velük, sőt arról is meg van győződve, hogy alkalmazásukkal elkerülhetné Smith megölését. Amennyiben a döntési képesség feltétele Jones azon képességének, hogy elkerülje Smith megölését, akkor ismét felmerül az a kérdés, hogy valójában a döntés alapozza-e meg Jones felelősségét. Azonban ahelyett, hogy ebben a kétségkívül érdekes kérdésben hosszas érvelésbe bocsátkoznánk, jelen írásban arra szorítkozom, hogy korlátozzam Frankfurt-esetem hatókörét az ALÉ-nek azokra a változataira, melyekben a felelősség feltétele, hogy az alany valóban képes legyen (alkalma is legyen) elkerülni, amit tesz. Mivel jelen tanulmányban annak eldöntésére szorítkozom, hogy felelősnek tekinthető-e valaki, akinek nincsenek valódi alternatívái, vagy ez a gondolat eleve ellentmondásos, ezért itt nem kívánom vizsgálni annak kérdését, hogy a döntésre való képtelenség vajon megfosztja-e a cselekvőt a másként cselekvés képességétől (*ability*) vagy nem. Mindamellettt úgy gondolom, hogy amennyiben érveim meggyőzőek, akkor a felelősség és az

²⁵ Egy kevésbé finom, de Huoranszkiéval rokon különbségtevést tesz Fischer (1999) a képességként értett lehetőség és a lehetségesként értett lehetőség között. Azonban mivel Huoranszki felosztása tagoltabb és gazdagabb, ezért itt csak az általa felvetett különbségtevésre reagálok.

²⁶ A pontosság kedvéért fontos megjegyezni, hogy Huoranszki kétségbe vonja az általános értelemben vett képességek erkölcsi relevanciáját, azonban a jelenlegi érv szempontjából releváns gondolat e nélkül a gondolatmenet nélkül is érthető marad.

²⁷ A felelősség attribucionista értelmében, mely szerint Jones kényszer nélkül végrehajtott tetteiért azért felelős, mert azok megmutatják, hogy milyen ember is ő valójában.

alternatívák viszonyának tisztázását ezeknek a kérdéseknek a tisztázásával kell folytatni, melyek azonban nem befolyásolják a dilemma-érv megválaszolhatóságának kérdését.

KONKLÚZIÓ

Jelen dolgozatban amellet érveltem, hogy habár a szakirodalomban forgalomban lévő Frankfurt-esetek nem tudnak maradéktalanul választ adni az úgynevezett dilemma-érvre, szigorú értelemben mégis lehetségesek olyan Frankfurt-esetek, melyek képesek erre. A négy általam legmeggyőzőbbnek tartott változat bemutatása után egy saját Frankfurt-esetet alkottam, mely kielégíti a dilemma-érv által támasztott elvárásokat, ezért a Frankfurt-esetek számos népszerű változatánál meggyőzőbben demonstrálja, hogy az ALE hamis. Érvelésem azon a ponton ér véget, ahol felmerül, hogy az ALE helyett esetleg a döntés vagy az alany azon (akár elfedett) képessége, hogy alternatívák között tud választani, lehet a felelősség szükséges feltétele. Ezekre a kérdésekre jelen dolgozat nem kívánt választ adni, de nyilvánvaló, hogy a Frankfurt-esetekre adott válaszom ezeket a kérdéseket veti fel, melyek fontos és érdekes további kutatás tárgyát képezhetik.

IRODALOM

- Bernáth László 2012. Naturalizmus és erkölcsi felelősség: A Frankfurt-típusú példák. *Magyar Filozófiai Szemle*. 56. 34–52.
- Blumenfeld, David C. 1971. The Principle of Alternate Possibilities. *Journal of Philosophy*. 68. 339–344.
- Fischer, John Martin. 1982. Responsibility and Control. *Journal of Philosophy*. 79. 24–40.
- Fischer, John Martin 1994. *The Metaphysics of Free Will: A Study of Control*. Oxford, Blackwell.
- Fischer, John Martin 1999. Recent Work on Moral Responsibility. *Ethics*. 110. 93–139.
- Fischer, John Martin 2010. The Frankfurt Cases: The Moral of the Stories. *Philosophical Review*. 119. 315–336.
- Frankfurt, Harry G. 1969. Alternate Possibilities and Moral Responsibility. *Journal of Philosophy*. 66. 829–839.
- Ginet, Carl 1996. In Defense of the Principle of Alternative Possibilities: Why I Don't Find Frankfurt's Argument Convincing. *Philosophical Perspectives*. 10. 403–417.
- Hunt, David P. 2005. Moral Responsibility and Buffered Alternatives. *Midwest Studies in Philosophy*. 29. 126–145.
- Huoranszki Ferenc 2011. *Freedom of the Will: A Conditional Analysis*. New York, Routledge.
- Huoranszki Ferenc 2012. Erkölcsi felelősség és gyakorlati modalitások. *Magyar Filozófiai Szemle*. 56. 15–33.
- van Inwagen, Peter 1978. Ability and Responsibility. *Philosophical Review*. 87. 201–224.
- Kane, Robert 1985. *Free Will and Values*. New York, State University of New York Press.
- Kane, Robert 1996. *The Significance of Free Will*. New York, Oxford University Press.

- Locke, John 2003. *Értekezés az emberi értelemről*. Ford. Csordás Dávid és Vassányi Miklós. Budapest, Osiris.
- Mele, Alfred R. – Robb, David 1998. Rescuing Frankfurt-Style Cases. *Philosophical Review*. 107. 97–112.
- Pereboom, Derk 2001. *Living Without Free Will*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Shoemaker, David 2015. *Responsibility from the Margins*. Oxford, Oxford University Press.
- Widerker, David 1995a. Libertarian Freedom and the Avoidability of Decisions. *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers*. 12. 113–118.
- Widerker, David 1995b. Libertarianism and Frankfurt's Attack on the Principle of Alternate Possibilities. *Philosophical Review*. 104. 247–261.
- Widerker, David 2006. Libertarianism and the Philosophical Significance of Frankfurt Scenarios. *Journal of Philosophy*. 103. 163–187.
- Wyma, Keith D. 1997. Moral Responsibility and Leeway for Action. *American Philosophical Quarterly*. 34. 57–70.
- Ziegler Zsolt 2009. Morális felelősség és az alternatív lehetőségek elve: A Frankfurt-típusú példák. *Elpis*. 5. 122–147.